

TALABA SHAXSINING IJTIMOYIY-PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARINI O'RGANISHNING NAZARIY ASOSLARI

Sa'dullayeva Mohinurbegim Bahodir qizi

Osiyo Xalqaro Universiteti

Pedagogika-psixologiya yo'nalishi Magistranti

ANNOTATSIYA

Ushbu tezisda Talabalar shaxsining ijtimoiy- psixologik xususiyatarini o'rganishda biologik, shaxsiy faoliyat, xulq va muomala, genetik, hissiy faoliyat strategiyasi va taktikasining ekstremal tarzda o'zgarishi individual va ijtimoiy xususiyatli vaziyatlarning paydo bo'lishi bilan bog'liq omillar nuqtai nazardan tahlil qilishga oid nazariyalar yoritilgan.

Kalit so'zlar: xulq-atvor, muomala, atribut, dinamik stereotiplar, pozitiv, negativ, ob'yektiv, ontogenez, emotsiya, hissiyot, stress, affekt, romantika, realiya.

Jahon psixologiyasida xulq-atvor, muomala va faoliyat muvaffaqiyatini ta'minlovchi omillarning eng muhimi tariqasida insonning hissiy hayoti yotishi aksariyat nazariyotchi psixologlar tomonidan ta'kidlab o'tiladi. Bu talqinning haqqoniyligiga hech qanday e'tirozlar bo'lishi mumkin emas, chunki, mazkur omil eksperimental psixologiyaning mustaqil soha sifatida vujudga kelishidan e'tiboran ustuvor, dalil taqozo qilmaydigan atribut singari tadqiqot predmeti mohiyatiga singib ketgan. Shuni alohida ta'kidlab o'tish lozimki, talaba muomalasining, xulq atvorining kechishi, faoliyatining muvaffaqiyatli, sermahsul yakunlanishi ko'p jihatdan shaxsning hissiy holatlariga (hissiy ton, kayfiyat, stress, affekt va hokazo), izohlanishi murakkab bo'lgan ruhiy kechinmalarga, yuksak his-tuyg'ularga bog'liq. O'yin, mehnat, o'quv, muomala va boshqa faoliyat turlarining muvaffaqiyatli kechishi, shaxslararo munosabatlarda xulq-atvorning namoyon bo'lishi ijobiy psixologik holat sifatida baholansa, emotsiya va hissiyotning barqaror, maqsadga yo'nalgan tarzda hukm surish ehtimoli e'tirof etiladi. His-tuyg'ularning mustahkamligi, barqarorligi, mukammalligi sifatlarining mavjudligi ularning dinamik stereotiplar tipiga aylanganligidan dalolat beradi. Faoliyat va xulqni shaxs tomonidan ongli ravishda boshqarish uslubi shakllanganligini bildiradi. Tabiatning tarkibiy qismlari va jamiyatning a'zolari bilan turli shakldagi, har xil xususiyatli munosabatga kirishishi, ular bilan muomala qilish maromlarini davriy (muvaqqat tarzda) o'zgarishni vujudga keltiradi. Ana shu o'zgarish tufayli muvaffaqiyatsizlik, omad va omadsizlik, optimizm(kelajakka ishonch) va pessimizm (umidsizlik), romantika va realiya, simpatiya va antipatiya, progress va

regress, jo'shqinlik va tushkunlik, faollik va sustlik kabi birinchisi ijobiy (pozitiv) ikkinchisi esa salbiy (negativ) ruhiy hodisa kelib chiqadi. Faoliyat va xulqning amaliyotda bir tekis kechishini ta'minlovchi hissiy holat barqarorligining buzilishi unga qiyos qilingan muvaffaqiyatning birlamchi omili to'g'risidagi ilmiy ma'lumotlarni shubha ostiga qoldiradi. Binobarin, jamiki narsaning boshlang'ich asosi, manbai hissiyot degan g'oyani, uning qiymatini umumiy fonda birmuncha qadrsizlantiradi, lekin ikkinchi darajali omilga aylantirib yubormaydi. Omillarning birlamchi va ikkilamchi, ustuvor va yetakchi, umumiy va xususiy, ob'ektiv va sub'ektiv, muhim va nomuhim mezonlar, alomatlar, o'lchamlar yordami bilan baholanishi ushbu psixologik masala mohiyatini oqilona talqin qilish zaruriyatini vujudga keltiradi. Holbuki shunday ekan, ularning mohiyatini, keltirib chiqaruvchi sabablarini, harakatlantiruvchi kuchlarni muayyan dalillarga asoslanib tahlil qilish muammosi maydonga keladi. Talaba faoliyati va xulqining muayyan qonuniyatlarga asoslangan holda amalga oshishi ham ob'ektiv, ham sub'ektiv shart-sharoitlarga bog'liq. Tabiiy omillarni keltirib chiqaruvchi ob'ektiv (tashqi) shart-sharoitlar, ya'ni mikro va makro muhit, moddiy borliq, yordamchi vositalarning mavjudligi, ularning yuksak talablarga javob bera olish imkoniyati, tashqi qo'zg'atuvchilarning bezararliigi, vaqt va fazoviy o'lchovlarning muvofiqligi, mutanosibliigi kabilardan tarkib topadi. Xulq va faoliyatning namoyon bo'lishi uchun tabiiy shart-sharoitlar tizimi yaxlit holda ishtirok etishi, ularning muvaffaqiyatini ta'minlovchi omillar majmuasi tariqasida xizmat qilishi mumkin. Tabiiy shart-sharoitlardagi to'kislikdan tashqari, ayrim yetishmovchiliklar va uzilishlarning sodir bo'lishi nuqsonlarni keltirib chiqaradi, buning oqibatida ruhiy kechinmalar faolliigi, ildamligi, maqsadga yo'nalganligi buziladi. Tabiiy shart-sharoitlar muhit ta'sirida shaxs ruhiy olamida bir qator keskin ham sifat, ham miqdor o'zgarishlari vujudga keladi, ular yangilanishlarda, yangi fazilatlar, xislatlar tug'ilishida namoyon bo'ladi. Shuni alohida ta'kidlab o'tish joizki, tabiiy muhitning tarkibiy qismi bo'lmish geografik muhit bu borada muhim rol o'ynaydi. Ko'pincha u birinchidan, biologik shartlangan shaxs sifatlariga ta'sir etib, fenotiplarni genotiplarga aylantiradi (hududiy muhit, relief, stixiya kutilishi: zilzila, qor ko'chkisi, dovul, suv toshqini, oyoq yetmas qorli tog'lar va hokazo). Ikkinchidan, ontogenezdada shaxs xarakterologik xususiyatlarining tabiiy ravishda shakllanishiga ta'sir o'tkazadi, shuning bilan birga mikro muhit bilan genlar, irsiy belgilar, alomatlar o'rtasida uyg'unlikni ta'minlab turuvchi mexanizm vazifasini bajaradi. Ob'ektiv (tabiiy) shart-sharoitlardan tashqari, inson omili bilan bog'liqligi sub'ektiv (shaxsga oid, uning qiyofasiga bog'liq) shartsharoitlar muomalaning, faoliyatning, xulqning ijtimoiy turmushda samarali amalga oshishini uzluksiz ravishda ta'minlab turadi. Sub'ektiv shart-sharoitlarning qatoriga shaxsning barqarorligi, xarakterining mustahkamligi, ehtiyoj, motiv, maslak, salohiyatning puxtaligi, o'zini o'zi boshqarish

uslubining qat'iy ravishda shakllanganligi, biologik shartlangan xislatlar esa o'zaro uyg'unlashganligi kabilar kiradi. Odatda ob'ektiv (tabiiy) va sub'ektiv (shaxsga oid) shartsharoitlardagi o'zgarishlar tufayli ijobiy (pozitiv) yoki salbiy (negativ) xususiyatli psixologik holatlar, hodisalar, xislatlar, kechinmalar ustuvorligi yuzaga kelib, moddiy asos funksiyasini bajaruvchi oliy asab faoliyatini, markaziy asab tizimining ritmikasin, ishchanlik qobiliyatini pasaytiradi. Buning oqibatida faoliyat, xulq va muomala amalga oshishida odatiy sa'y-harakatlar, jarayonlar, maromlar buzila boshlaydi, favqulodda asabiylik, ruhiy nuqsonlilik, qonuniyatdan chetga og'ishlik, noxush kechinmalar hokimligi yetakchilik qiladi. Xuddi shu sababdan, faoliyat, xulq va muomalaning muvaffaqiyati shubha ostida qolishi mumkin, chunki mahsuldorlik, sobitqadamlilik, maqsadga yo'nalganlik sifatlarining dominantligi yo'qoladi, natijada ushalmagan ezgu niyatlar armon tariqasida yuksak his-tuyg'ular safida davriy hukm surishida davom etaveradi. Talabaning tabiatga va jamiyatga nisbatan munosabati tasodiflarsiz, favquloddagi vaziyatlarsiz amalga oshishi mumkin emas, chunki ehtimollar darajasidagi kutilmaning yo'qligi rejasiz vaziyatlarni shaxsning idrok maydonida keltirib chiqaradi. Hayot va faoliyat strategiyasi va taktikasining ekstremal tarzda o'zgarishi individual va ijtimoiy xususiyatli vaziyatlarning paydo bo'lishiga olib keladi. Vaziyatlar stixiyali, xaotik (betartib, tasodif) xatti-harakatlarni vujudga keltirib, tekis, odatiy, davriy, barqaror xususiyatlar maromini, ritmikasin izdan chiqaradi. Natijada insonning motivatsion, hissiy, kognitiv, regulyativ, xulqiy, irodaviy tuzilishi tarkiblarining funksiyasi buziladi. Shaxs tuzilishiga favquloddagi vaziyatlarning ichki larzasi faoliyat, xulq va muomalaning onglilik holatidan ongsizlikka o'tishini taqozo etadi, binobarin, muvaffaqiyatsizlik haqiqatga aylanadi.

Muvaffaqiyat garovi (kafolati) funksiyasini bajaruvchi omillarning genezisi to'g'risida fikr yuritilganda, eng avvalo, ularning birlamchiligini, asosiy manba ekanligini nazarda tutish nazariy hamda metodologik muammolar yechimini oqilona topishga puxta negiz hozirlaydi.

Boshlang'ich harakat nuqtasini belgilab berishga xizmat qiladi. Nazariy mulohazalarga binoan, faoliyat, xulq va muomalaning bir tekis, samarali kechishi genetik nuqtai nazardan quyidagilarga bog'liq:

1. Ob'ektiv (tabiiy) va sub'ektiv (shaxsga oid) shart-sharoitlar mavjudligiga;
2. Ob'ektiv va sub'ektiv shart-sharoitlar hukm surishini o'zgartiruvchi tasodifiy va favquloddagi vaziyatlar ta'sirchanligiga, ustuvorligiga;
3. Emotsiya va hissiyotning ijodiy (pozitiv), salbiy (negativ) xususiyat kasb etishiga;
4. Talaba shaxslilik va xarakterologik xususiyatlarining

barqarorligiga (beqarorligiga);

5.Uning komillik darajasiga erishganligiga va hokazo.

Talabaning hayot va faoliyatda muvaffaqiyatga erishish, maqsadga muvofiq sa'y-harakatlarni unga yo'naltirish uchun quyidagilarga e'tibor qilish zaruratdir:

1) ob'ektiv va su'ektiv shart-sharoitlar o'zgarsa, ularga tuzatishlar (korrektsiya) kiritishga tayyorgarlikka;

2) favquloddagi vaziyatlarga ko'nikish uchun talabaga trening yordami bilan ta'sir o'tkazishga, unda ikkinchi qiyofani shakllantirishga;

3) organizmning har qanday stixiyalarga chidamliligini orttirishga;

4) komillikka intilish his-tuyg'ularini takomillashtirishga;

5) talaba imkoniyatlarini ro'yobga chiqishga ko'maklashishga (o'zini o'zi kashf qilish, o'ziga o'zi buyruq berish, o'zini o'zi takomillashtirish, o'zini o'zi baholash, o'zini o'zi nazorat qilish, o'zini o'zi boshqarish, o'ziga o'zi taskin berish, o'zini o'zi qo'lga olish va hokazo).

Talaba hayotini va faoliyatini o'zgartiruvchi asosiy omillar mavjud bo'lib, ular muayyan darajada uning ta'siriga beriluvchandirlar.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI: (REFERENCES)

1.E.G'oziyev.Ontogenez psixologyasi.Toshkent.2010.

2.Ш..Дўстмухамедова, 3.Т.Нишанова, С.Х.Жалилова, Ш.К.Каримова, Ш.Т.Алимбаева. Ёш Даврлари Ва Педагогик Психология. Тошкент- 2013

3.N.Islomova, D.andullayeva. Ijtimoiy psixologiya.Toshkent.2013.